

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Затверджую:
Завідувач кафедри СіГД,
полковник служби ЦЗ.
О.В. Рябініна

17 червня 2019 року.

СОЦІОЛОГІЯ

ТЕМА № 7: «СОЦІОЛОГІЯ СЕМ'Ї ТА ШЛЮБУ».

План.

- 7.1 Сім'я як складний соціальний феномен.
- 7.2 Структура та функції сім'ї.
- 7.3 Тенденції розвитку сімейно-шлюбних відношень.

Час проведення: 2 учбові години.

Харків 2019

7.1 Сім'я як складний соціальний феномен

Сім'я та шлюб відносяться до явищ, інтерес до яких завжди був стійким і масовим. Незважаючи на величезну різноманітність політичних, економічних й інших організацій, практично в кожному суспільстві сім'я виступала й виступає як чітко виражена соціальна одиниця.

У будь-якому суспільстві сім'я має двоїстий характер. З одного боку, це соціальний інститут, з іншого боку - мала група, що має свої закономірності функціонування й розвитку. Звідси її залежність від суспільного ладу, де існують економічні, політичні, релігійні відносини й одночасно - відносна самостійність.

Сім'єю називається засноване на кровному спорідненні, шлюбі або всиновленні об'єднання людей, пов'язаних спільністю побуту й взаємною відповідальністю.

Первісну форму сімейних відносин становить шлюб – історично мінлива санкціонована суспільством стійка форма відносин між статями.

Однак сьогодні значення шлюбу у визначенні характеру сім'ї не дозволяє зробити висновок про його первинність. Дотепер ведуться суперечки, що первинно шлюб або сім'я. Але відповіді не дає ні теорія, ні повсякденне життя. Кожен перепис населення, наприклад, показує, що число жінок, одружених, більше числа одружених чоловіків. Але це не означає, що в нас існує багатоженство. Видимо, те саме явище - фактичний шлюб, люди розцінюють по-різному: жінки вважають його реальним, сьогоднішнім, чоловіки вважають його тимчасовим співжиттям, безшлюбністю.

Сім'я має високу персональну значимість. Для більшості людей сьогодні - це необхідне середовище перебування, особлива ніша, що оберігає, захищає людину. За даними дослідників, смертність у людей не одружених, значно перевищує смертність у людей сімейних. Особливо це стосується чоловіків.

Ролі в сім'ї регулюються різноманітними нормами. Правові норми регулюють майнові взаємини чоловіка й жінки, матеріальні зобов'язання чоловіка й жінки стосовно дітей, друг до друга, розірвання шлюбу. Моральні норми, звичаї, традиції регулюють процес залицяння, вибору чоловіка, розподіл влади й обов'язків між чоловіками, виховання дітей, сімейне дозвілля, відносини з родичами.

Взаємодіючи з усіма сферами суспільної життєдіяльності (економіка, політика, право, духовна культура), сім'я змінюється й розвивається, насамперед, під впливом суспільно-економічного процесу. У той же час її розвиток має відносну самостійність.

Сім'я як соціальний інститут проходить ряд етапів, послідовність яких складається в життєвий цикл сім'ї. Основними фазами цього циклу є:

- 1) вступ у шлюб (утворення сім'ї);
- 2) початок дітородіння (наступає з народженням першої дитини);
- 3) закінчення дітородіння (народження останнього)

- 4) «порожнє гніздо» (виділення дітей у самостійну сім'ю);
- 5) розпад сім'ї внаслідок смерті одного або обох чоловіка й жінки.

Всі фази даного циклу пов'язані з різними випробуваннями для чоловіка й жінки, найбільша кількість яких все-таки доводиться на початкову стадію - виникнення сім'ї. (Вона пов'язана з перешкодами, різними труднощами й підготовчими заходами, у ході яких чоловік і жінка перевіряють правильність вибору партнера.) Однак не кожна пара проходить всі ці етапи й не обов'язково в такій послідовності.

Сім'я впливає на всі сторони життя суспільства. Вона є своєрідною моделлю суспільства, всіх соціальних зв'язків. У сім'ї заставляються генетичні, біологічні основи здоров'я, звички, установки стосовно свого здоров'я. Сім'я виховує смаки й потреби. У молодшого покоління визначає багато в чому вибір професії, рівень духовних цінностей. Саме в сім'ї формуються основи відносин до старшого покоління. У сім'ї людина вперше зіштовхується з подолом праці, з формами господарської діяльності.

7.2 Структура й функції сім'ї

Інститут сім'ї носить конкретно-історичний характер, він постійно змінюється й розвивається у зв'язку з розвитком потреб суспільства. Життя сім'ї, її історичні типи, її структура визначаються загальними тенденціями зміни, розвитку суспільства.

Структура сім'ї і її внутрішня організація залежать від багатьох факторів. Зокрема, вона визначається характером шлюбу:

- Історія знає різні види сім'ї, обумовлені характером шлюбу (моногамні й полігамні). Моногамна сім'я складається із двох чоловіка й жінки, полігамна має два різновиди: полігінія (багатоженство) і поліандрія (багато чоловіків).

Історично першим видом була полігамна сім'я, з розвитком суспільства поступово вона витісняється моногамною. У сучасному світі полігінія збереглася, в основному, у країнах Арабського Сходу, поліандрія зустрічається в деяких племенах Індії, Тибету, Південної Америки.

У сучасних країнах зустрічаються й нетрадиційні одностатеві сім'ї. Сексуальні меншості ведуть боротьбу за їхнє визнання, правове оформлення.

- З погляду сфери вибору шлюби підрозділяються на ендогамні (складені в рамках власної спільності) і екзогамні (складені між представниками різних груп).

Це приводить до появи двох видів сім'ї: соціально-гомогенної (однорідної) і соціально-гетерогенної (різнорідної). За даними соціологів гомогенні сім'ї становлять близько 70% від загального числа сімей. У цих сім'ях чоловік, дружина і їхні батьки належать до тих самих соціальних груп, соціальних шарів. Гомогенна сім'я, як правило, більше стійка, гармонічна. Соціально гетерогенних сімей до 30%. Приналежність до різних культурних, соціальних груп, різний рівень освіти, професії порушують гармонію, стійкість, тому переважають авторитарні відносини.

Однак ці особливості не треба абсолютизувати. Іноді існуючі розходження стимулюють більшу активність у самоосвіті, самовихованні й т.д.

- По типі верховенства, керівництва сім'єю розрізняють два різновиди сім'ї: егалітарна (рівноправна) сім'я й авторитарна. Авторитарні сім'ї характеризуються твердим підпорядкуванням одному із чоловіка й жінки або іншому члену сім'ї. Причому сімейна влада може ґрунтуватися на традиційних поданнях, на економічній перевазі або моральному авторитеті. Егалітарна сім'я заснована на поділі ролей відповідно до особистих якостей і здатностями чоловіка й жінки, на участі кожного в прийнятті рішень, виховання дітей будується на переконанні, а не на примусі. Егалітарну сім'ю часто називають демократичною, маючи на увазі розподіл влади. У суспільствах панують при цьому патріархальні або матріархальні принципи.

- Сім'ї розрізняються також за складом. Дослідники виділяють розширену сім'ю, що включає різні покоління; нуклеарну (окрему, просту) сім'ю, що утворюють чоловік і жінка з дітьми; і неповну сім'ю, коли не має чоловіка або жінки. Кожний із цих видів сім'ї має свої соціальні проблеми. У розширеній сім'ї - це проблема взаємин поколінь. У неповній сім'ї - це проблема виховання дітей. У простій (нуклеарній) сім'ї - це проблема клімату, формування традицій, стилю сімейного життя.

- При соціологічному аналізі сім'ї велике значення має час існування сім'ї. Виділяють: сім'ю молодят; молоду сім'ю; сім'ю, що чекає дитину; сім'ю середнього подружнього віку (від 3 до 10 років спільного проживання); сім'ю старшого подружнього віку (10-20 років); літню подружню пару. Вік накладає відбиток на сімейні відносини, на характер труднощів, протиріч, які мають потребу в подоланні. У молодіжній сім'ї це труднощі адаптації до подружніх обов'язків, до нового побуту. У сім'ї середнього подружнього віку проблема подолання нудьги, одноманітності, стереотипності у взаєминах чоловіка й жінки, що розпалюються конфліктів. У літнього чоловіка й жінки проблеми дбайливого відношення друг до друга, поступливості, освоєння нових ролей.

- Істотний вплив на характер сімейних відносин робить кількість дітей. По кількості дітей звичайно виділяють такі різновиди сім'ї, як бездітні, одnodітні, малодітні й багатодітні сім'ї.

Бездітні сім'ї (де протягом 10 років шлюбу не з'явилася дитина) становлять більше 15% всіх сімей. Кожна третя така сім'я розпадається найчастіше з ініціативи чоловіків. Одnodітні сім'ї становлять у містах більше 50% сімей. Із цих сімей розпадається кожна друга. Малодітна (сім'я із двома дітьми) відрізняється більшою стійкістю (у порівнянні з одnodітною, більш ніж в 3 рази). Вона створює кращі умови для формування особистості дитини, її моральних якостей і комунікативних здатностей. Багатодітна сім'я (трьох й більше дітей) розпадається рідко, має й інші переваги, хоча в сучасних умовах пов'язана з більшими матеріальними труднощами. Загальною тенденцією сучасного розвитку сім'ї є зменшення кількості дітей. За даними соціологічних досліджень, і чоловіки, і жінки хотіли б мати в середньому менше дітей, чим було в сім'ї їхніх батьків. Це обумовлено не тільки зміною

положення жінки, її більшою завантаженістю, не тільки рівнем матеріальної забезпеченості сім'ї, але й напруженістю, конфліктністю відносин у сім'ї. Найважливішою соціальною проблемою є взаєморозуміння в сім'ї, її згуртованість, уміння переборювати труднощі.

По якості відносин у сім'ї також виділяють безліч типів, однак чіткого розходження між ними не встановлено:

/ благополучні, щасливі сім'ї;

/ стійкі сім'ї;

/ проблемні (у таких сім'ях часто немає взаєморозуміння);

/ конфліктні (де члени сім'ї не задоволені своїм сімейним життям);

/ соціально неблагополучні сім'ї (у які культурний рівень подружжя звичайно досить низький, поширені пияцтво й т.д.).

7.3 Тенденції розвитку сімейно-шлюбних відносин

Дослідження проблем, пов'язаних із сім'єю, здобуває все більше значення як у теоретичному, так й у практичному, життєвому плані.

При переході від традиційного суспільства до сучасного сім'я істотно змінюється:

- Домашнє господарство перестає бути основною економічною одиницею, відбувається поділ будинку й роботи.

- Здійснюється перехід від розширеної сім'ї, що складається із трьох поколінь із домінуванням старших, до децентралізованих нуклеарних сімей, у яких шлюбні узи ставляться вище родових, батьківських.

- Відбувається перехід від стабільної багатодітної сім'ї до малодітній і масової одnodітної сім'ї.

- Відбувається перехід від сім'ї, заснованої на соціокультурних приписаннях, до міжособистісних переваг.

- Традиційні ролі, відповідно до яких жінка вела господарство, родила й виховувала дітей, а чоловік був главою сім'ї, хазяїном, що забезпечував економічну самостійність сім'ї, уже трансформувалися. Сьогодні більшість жінок працює, виконує вагомі соціальні ролі, заробляє іноді більше чоловіка. Це впливає на всі сторони функціонування сім'ї, у тому числі на демографічну поведінку, приводячи до зниження народжуваності й росту рівня розлучень.

Соціальні проблеми сім'ї в сучасних умовах загострюються й у зв'язку з падінням народжуваності, старінням населення, нестабільністю шлюбу, позашлюбних народжень і т.п.

Разом з тим для сучасної сім'ї характерні й позитивні зміни: розширення волі вибору для чоловіка й жінки, твердження рівності характерів.

Відмітною ознакою сім'ї є спільне ведення домашнього господарства. Основу сім'ї становить, як правило, шлюбна пара. Однак є сім'ї, що характеризуються спільним проживанням, загальним веденням господарства, але юридично не

оформлені. Такі сім'ї називають цивільними. Кількість таких сімей останнім часом помітно збільшилося. Соціологи взагалі відзначають зниження бажання й готовності населення до висновку шлюбу, що особливо характерно для сучасних розвинених країн. Багато дослідників звертають увагу на складні й важкі проблеми становлення сім'ї.

Адаптація до сімейної ролі складний і важкий процес. За даними соціологів, із загальної кількості шлюбів, що розпадаються, майже 40% доводиться на шлюби, що проіснували менш чотирьох років. Якщо адаптація протікає успішно, шлюб перетворюється в гармонійну спільність, у противному випадку виникає стан напруженості, що переходить у конфлікти, які можуть закінчуватися розлученням.

Внутрішня гармонія, згуртованість визначається впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. До внутрішнього ставляться: взаємна любов, почуття боргу стосовно чоловіка, дітей, взаємне прагнення на щастя, турбота друг про друга, використання шлюбу для реалізації прагнень особистості. Зовнішні фактори: тиск нормативних систем, що вимагають збереження сім'ї, турбота про дітей, вплив суспільної думки, економічних умов.

Що ж є критерієм успішного шлюбу? Ян Щепанський називає: 1) міцність шлюбу; 2) суб'єктивне відчуття щастя в обох чоловіка й жінки; 3) повний розвиток особистості чоловіка й жінки, їхньої активності, здатностей, виховання здатних й активних дітей; 4) досягнення внутрішньої інтеграції, відсутність конфліктів. Однак не треба абсолютизувати пропоновані показники, у повному обсязі вони майже ніколи не зустрічаються, можливі різні їхні сполучення.

Конфлікти в сім'ї

У сім'ї неминучі протиріччя, конфлікти, тому що чоловік і жінка можуть відрізнитися за характером, по духовних запитах, рівню емоційності, рівню культури. Напруженість у сім'ї може виникати на ґрунті ведення домашнього господарства, виховання дітей, матеріального забезпечення сім'ї й ін.

У цей час інститут сім'ї переживає важкі часи. Відпали багато факторів, що стабілізують сім'ю зовні: економічна залежність жінки від чоловіка, юридична, релігійна, моральна заборона або осуд розлучень. У цих умовах визначальне значення для стабільності шлюбу здобувають внутрішні фактори. Численні соціологічні дослідження показують: в основі розлучення в переважній більшості випадків лежить конфлікт між чоловіками, що досяг такого ступеня, що виправити його можна тільки шляхом розірвання шлюбу.

Виділяють кілька рівнів подружніх взаємин, на яких можуть відбуватися конфлікти.

1. Психофізіологічний — дисгармонія проявляється в порушенні сексуального життя. У цілому явище це зустрічається досить часто, однак як основну причину рішення про розлучення його відзначають лише деякі.

2. Психологічний — у сім'ї створюється нездоровий клімат, що проявляється в постійних сварках, взаємних причіпках, дратівливості, що найчастіше зганяється на дітях.

3. Соціально-рольовий — симптоми порушення стабільності цього рівня — неправильний, нерівномірний розподіл сімейно-побутового навантаження, хаотичність сімейного укладу.

4. Соціокультурний (духовний) — конфлікти здобувають форму непорозуміння, неповаги, відсутності інтересу або незадоволеності спілкуванням з партнером, неприйняття його життєвих цінностей, ідеалів.

Причини, що викликали конфлікт на тім або іншому рівні, можуть бути найрізноманітнішими. Але за часом виникнення їх можна розділити на дві більші групи. Це причини, що виникли безпосередньо під час шлюбу, під час спільного життя й загального ведення господарства, і причини, які об'єктивно існували до моменту створення сім'ї.

Фактори ризику

Групу причин, що об'єктивно існували до моменту створення сім'ї, називають факторами ризику, тому що наявність їх у період дошлюбного знайомства вже таїть у собі небезпеку майбутнього розлучення.

Фактори ризику пов'язані як з особистістю людини, її походженням, вихованням, так і з умовами шлюбу.

До факторів ризику належать:

- більша різниця в освіті й у віці (особливо якщо жінка набагато старше);
- схильність до алкоголізму одного із членів подружжя;
- легковажне відношення до шлюбу, сім'ї взагалі;
- занадто ранній вік вступу в шлюб;
- імовірність швидкого народження дитини;
- занадто малий строк знайомства;
- різка незгода батьків на висновок шлюбу;

Ці фактори дають про себе знати буквально в перші роки спільного життя й багато в чому обумовлені тією обставиною, що більше третини розлучень доводиться на сім'ї, що мають стаж спільного життя від одного до трьох років.

Результати опитувань показують, що значна частина молодих людей (близько 1/3) одружувалися на основі мотивів, що лежать поза сімейною сферою: бажання піти з рідного дому, зробити відповідальний самостійний крок, помститися кому-небудь або просто за компанію із другом. Крім того, часто проявляється психологічна неготовність до шлюбу. Молоді сім'ї, як правило, не відділені від батьків і матеріально цілком від них залежать. У подібній ситуації встають такі проблеми, як забезпечення самостійності молодої сім'ї, лідерства в ній (найчастіше на цю роль претендує хто-небудь із батьків чоловіка й жінки), а також проблема взаємин між членами молодої сім'ї й живучими з ними батьками, які можуть зложитися несприятливо й ускладнити неминучі в цьому випадку подружні конфлікти.

В Україні середній вік уперше вступаючих у шлюб помітно нижче, ніж у Європі й США, і становить 21,7 року для жінок й 23 - для чоловіків. У Західній Європі відповідні показники - 25,7 й 28,4. Це пов'язано в першу чергу зі специфікою

західної системи освіти. Причому тенденція до підвищення віку вступу в шлюб (так називане дорослішання шлюбів) у нас поки не спостерігається.

Таким чином, ми бачимо, що ряд факторів, які негативно впливають на міцність шлюбу, може бути виділений ще до створення сімейного вогнища.

Причини розлучень

Відомо, що нестабільність шлюбу й сім'ї, що проявляється в рості числа розлучень, характерна практично для всіх розвинених країн миру. Це пояснюється впливом урбанізації й викликаної нею інтенсивною міграцією населення, емансипацією жінок, причинами соціально-економічного, культурного, етнічного, релігійного характеру.

Однак більша частина розлучень відбувається, зрозуміло, через причини, що виникають безпосередньо в результаті спільного життя.

Найбільше число розірваних шлюбів доводиться на вік 25-30 років, коли чоловік і жінка стають досить самостійними в матеріальному плані, встигли непогано довідатися про недоліки один одного й переконатися в неможливості жити разом. У той же час вони досить молоді, щоб створити нову повноцінну сім'ю й мати дітей. Також велика кількість розлучень доводиться на вік близько 40 років. Це пов'язане з тим, що діти виросли й немає необхідності зберігати сім'ю заради них, а в одного із чоловіка й жінки фактично є інша сім'я.

Максимальна частка розлучень падає на перші п'ять років подружнього життя. Наявність у сім'ї дітей прямим образом впливає на міцність шлюбу. У багатодітних сім'ях, де кількість дітей більше трьох, відсоток розлучень багато нижче середнього рівня.

При розлученні як ведучі вказуються три групи причин:

1. Побутові (житлові умови, невміння або небажання одного із чоловіка й жінки господарювати, матеріальна незабезпеченість, змушене роздільне проживання).

2. Міжособистісні конфлікти (втрата почуття любові й прихильності, брутальність, різні погляди на життя, хворобу одного із чоловіка й жінки, ревності). У цьому блоці головним фактором є брутальність і неповага чоловіка й жінки друг до друга. Для жінок - ініціаторів розлучення ці причини частіше виявляються пов'язаними з алкоголізмом чоловіка, звідки й виникають брутальність, побої, образи, погрози й т.д. Для чоловіків же, як правило, брутальність дружини має принципово інший зміст. Це насамперед неповага до чоловіка, невір'я в його здатності, небажання зважати на його інтереси, нелюбов до друзів чоловіка й ін. Із цим тісно пов'язаний і такий фактор, як розходження поглядів на життя - так називана відмінність характерів.

3. Зовнішні фактори (зрада, поява нової сім'ї або нового почуття в ініціатора розлучення, втручання батьків та інших осіб).

Звичайно, всі три групи факторів тісно переплітаються. Так, зрада може бути наслідком неухважності, брутальності, а брутальність - результатом господарського безладдя і т.п.

Різні люди по-різному переживають розпад своєї сім'ї. По оцінках багатьох російських і закордонних соціологів, досить розповсюдженими наслідками розлучень є зниження трудової активності, висока ймовірність нервових стресів, психічних розладів. Для суспільства особливо обтяжливо, що послаблюється вплив батьків на виховання дітей і діти стають предметом серйозних конфліктів між батьками, що розводяться.

Серед причин розлучень зустрічається така, як розчарування в партнері й втрата на основі цього первісного почуття любові. Ця небезпека підстерігає в першу чергу того чоловіка й жінку, строк знайомства яких до весілля був нетривалий (від трьох до шести місяців).

Однак розлучення не можна розглядати як цілком негативне явище, тому що воля розірвання шлюбу - один із засобів забезпечення соціальної справедливості в сімейно-шлюбних відносинах. Принципово невірні як зловживання волею розлучення, так і цілком негативний підхід до розлучень незалежно від індивідуальної ситуації.

Високий рівень розлучень не означає розпад шлюбу як інституту й кризи сім'ї взагалі. Навпроти, сім'я є безумовною цінністю. Мова йде тільки про якість сімейних відносин, до яких люди пред'являють усе більше високі вимоги.